

*Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* u Zadru 52 (2010), 410. str.

U 52. svesku *Radova Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* u Zadru objavljeno je šesnaest članaka: devet izvornih znanstvenih radova, pet preglednih, jedan stručni rad te jedno prethodno priopćenje.

Časopis počinje radom Tomislava Šarlije pod naslovom »Prometno značenje Jasenica u prapovijesti i antici« (1-43). Oslanjajući se na postojeću literaturu i osoban terenski angažman, autor nastoji revalorizirati prometni značaj ovog podvelebitskog područja koje je do sada bilo slabije istraženo. U svrhu pokretanja opsežnijih arheoloških radova na navedenom području, predstavlja široj javnosti dosad nepoznata gradinska utvrđenja koja su imala ulogu zaštite prometnih komunikacija u periodu prapovijesti i antike. Te komunikacije (kopnene i pomorske, te riječne) podvelebitskog i preko-velebitskog područja autor nastoji ubicirati, a osim trasiranja cesta i starih putova, istražuje i gradinska naselja. Rad je popraćen ilustracijama u boji (fotografije keramičkih ulomaka i gradina).

U radu »Municipij Magnum - raskrižje rimskih cestovnih pravaca i beneficijarska postaja« (45-59) autor Ivo Glavaš rasvjetljava neke činjenice vezane za rimski municipij Magnum (danas Balina glavica na jugoistočnom rubu Petrova polja) koji se nalazi na trasi važne rimske ceste koja je spajala Salonu i legionarski logor u Burnumu. Članak sadrži i slike koje pomažu u snalaženju tim prostorom.

Rad Silvije Bekavac pod naslovom »Jupiterov kult u Burnumu« (61-77) zapravo se izravno uklapa u prethodni članak. Autorica istražuje tragove štovanja Jupitera kroz epigrafska i kiparska ostvarenja. Količina i sadržaj pronađenih i obrađenih nalaza ukazuju na postojanje većeg kulturnog kompleksa na teritoriju Burnuma. Rad je popraćen ilustracijama s prikazom arheoloških ostataka vezanih za štovanje Jupitera.

Istraživanje razvojnog tijeka nastanka jugoistočnog dijela zadarskih zidina ključno je za istraživanje samog razvoja grada, budući je pred tim potezom počinjala i završavala sva važnija cestovna

komunikacija sa Zadrom kroz povijest. O tome piše Vedrana Jović u radu »Jugoistočni potez zadarskih zidina (povijesni razvoj od antike do kasnog srednjeg vijeka)« (79-119). Rekonstrukcija izgleda zidina iz starijih razdoblja autorica dodaje i neka novija istraživanja kao i novije pretpostavke starijih interpretacija poglavito vezane za period rimskog Jadera. Rad uključuje i veći broj ilustracija.

Ana Jordan Knežević potpisuje rad pod naslovom »Ranokršćanske crkve s kontinuitetom u predromanici u Zadru« (121-148). U radu se obrađuju zadarske ranokršćanske (kasnoantičke) bazilike s kontinuitetom u predromanici. Naglasak je stavljen na kontinuitet crkvene arhitekture. Autorica ukazuje na oponašanje arhitekture, jer sve bazilike koje analizira pokazuju gotovo identičnu formu. Kao idejni arhitektonski uzorak poslužila je najstarija bazilika (dio biskupskog kompleksa) iz 5. stoljeća, posvećena Sv. Petru, a u romanici preuređena i posvećena Sv. Anastaziji / Stošiji. Rad također obiluje brojnim ilustracijama.

Rad Zvezdana Strike »Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine« (149-172) objavljen je povodom 950. godišnjice prvog spomena navedenog samostana. Autor prikazuje na osnovi dostupnih vrela (prijeписа isprava) razvoj samostana kao i djelovanje pojedinih opata do 1125. godine, kada su Mlečani porušili Biograd. Prebjegli benediktinci sele najprije u Šibenik, a zatim na otok Pašman, gdje samostan egzistira u kontinuitetu sve do francuske uprave.

Izvorni znanstveni članak Marije Zaninović-Rumore pod naslovom »Stare mjere Splita od 15. do 19. stoljeća« (173-188) prati razvoj mjernog sustava splitske komune u razdoblju splitske komune pod mletačkom vlašću do 1856, kada je uveden austrijski metrički sustav. Autorica ističe slabiju istraženost dalmatinskih komunalnih mjera u odnosu na metrologiju drugih hrvatskih krajeva, a dosad su se starim dalmatinskim mjernim sustavom uglavnom bavili usputno, u sklopu istraživanja ekonomske povijesti Dalmacije. Uz dosadašnje rezultate hrvatske metrologije, glavno vrelo za ovo istraživanje je Arhiv stare splitske općine. Zanimljivi izvori su i stari trgovački priručnici, mletački i austrijski pisani i tiskani

izvori te komunalni statuti. Osnovna mjera splitskog sustava mjera za dužinu je venecijanska stopa (*passus*), ali neke mjere imaju posebno ime (*rozga*, *bracus* ili *barcus*). Što se tiče mjera za površinu, uz venecijanske mjere (*campo padovano*), javlja se mjera *vreteno*, još iz ranog srednjovjekovlja, kojom se mjeri veća površina zemlje. Površina splitskog vretena nije se mijenjala od 15. do 19. stoljeća. Tako autorica zaključuje da su, paralelno s venecijanskim mjerama, dalmatinske komune očuvale autohtoni mjerni sustav koji s venecijanskim čini jedinstveni sustav mjera bez obzira na njihove nazive.

Lovorka Čoralić autorica je rada pod naslovom »Prilog poznavanju djelovanja duhovnih osoba iz Splita u Mlecima (od XV. do XVIII. stoljeća)« (189-203) U sklopu autoričina istraživanja hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima ovdje se ukazuje na pojedince, crkvene ličnosti, s područja splitske komune koje su živjele i / ili djelovale u Veneciji. Rad se temelji na građi iz Državnog arhiva u Veneciji (*Archivio di Stato di Venezia*) i na dosadašnjim saznanjima historiografije. Oporuke i inventari, a posebice istražni spisi, tj. procesi mletačke inkvizicije čine prvorazredan izvor ovoj tematici. Kako Splitski čine nemali udio hrvatske iseljeničke zajednice u Veneciji, otvoren je široki prostor za daljnje istraživanje, a u ovom su radu navedeni tek neki značajniji i poznatiji primjeri.

Rad Antonije Mlikote pod naslovom »Arsenal u Zadru-povijest, funkcija i revitalizacija« (205-230) bavi se izgledom kroz povijest, funkcijom i ulogom poznatog zadarskog Arsenala od njegove gradnje u 16. stoljeću do danas. Važan izvor za uvid u nekadašnji izgled Arsenala, ali i čitavoga grada, maketa je Zadra iz druge polovice 16. stoljeća koja se čuva u Pomorskom muzeju u Mlecima (*Museo Storico Navale*). Arsenal je kroz povijest doživio mnoge pregradnje, vanjske i unutarnje izmjene. Temeljito se obnavlja 1752. za vrijeme providura Jeronima Marije Balbija, što je vidljivo iz posvete na pročelju, a razne preinake učinjene su za austrijske i talijanske uprave. U novije doba ponovno je obnavljan 1957, nakon što je teško stradao, kao uostalom i čitav Zadar, u savezničkom bombardiranju za vrijeme II. svjetskog rata. Iako mu je osnovna uloga bila prostor lučkog skladišta, često je mijenjao svrhu pa se koristio

za vojne svrhe, kancelarije, dom vatrogasaca i sl. Nakon 1945. privremeno postaje objekt kulturnog značaja, što kao dio kulturno-povijesne baštine Zadra i jest, pa se u njemu održavaju izložbe i manifestacije. Ipak, 1971. je prodan i služi za potrebe skladišta i kancelarija. Pod nadzorom konzervatora revitaliziran je i uređen tek 2005. čime Zadar nanovo dobiva vrijedan i reprezentativan multifunkcionalni prostor. Rad je popraćen ilustracijama zgrade Arsenala kroz povijest.

Grozdana Franov-Živković autorica je rada pod naslovom »Bratovštine (Skule) župe Blažene Gospe od Luzarija u Preku na otoku Ugljanu u 18. i 19. stoljeću« (231-260). U radu autorica, na temelju transliteracije sačuvanih madrikula (knjižica računa), istražuje način djelovanja pojedinih bratovština. Kako su bratovštine bile povezane sa župama, tako su i njihovi pisari bili župnici, dožupnici i kapelani, koristili glagoljsko pismo sve do polovice 19. stoljeća. Godišnje su bile organizirane skupštine na kojima se biralo vodstvo bratovštine na čelu sa sucem. Bratovštine, kao institucije međusobnog pomaganja i podjele odgovornosti imale su veliku važnost za mještane, pa su se i sami mještani učlanjivali u više njih odjednom. I žene su bile članovi bratovština. Bratovštine su imale karitativnu ulogu, te su se međusobno potpomagale i ulagale u zajedničke investicije. To se u prvom redu odnosilo na uređenje crkava i sela, posuđivanje novca i pomaganje prilikom smrti člana. Pravila su nalagala i kažnjavanje bratima zbog, primjerice, neplaćanja mise umrlim pripadnicima zajednice ili nesudjelovanja u planiranome radu bratovštine. Rad se dopunjuje preslikom dijela glagoljske madrikule iz Preka.

Rad Šime Peričića, »Prinos poznavanju gospodarstva otoka Molata od 18. do početka 20. stoljeća« (261-273), zamišljen je kao prilog problematiki gospodarstva i istraživanju životnog standarda otoka Molata s njegova tri naselja. Stanovnici Molata služili su kao koloni pojedinim zadarskim obiteljima. Ovdje se iznose dosad nepoznati ili manje poznati podaci o kretanju pučanstva, ribarstva, pomorstva, zemljoradnje i stočarstva na otoku. Šime Peričić potpisuje i rad pod naslovom »Prilog poznavanju gospodarstva Sali od 18. do početka 20. stoljeća« (275-284).

Upozorava na nepoznavanje gospodarske i demografske povijesti naselja Sali na Dugom otoku. Izuzetak je ribarstvo, koje je kao najznačajnija gospodarska grana naselja dobro istraženo. Kao specifičnost Dugog otoka autor ističe slabo razvijeno pomorstvo u odnosu na druge otoke zadarskog arhipelaga.

Rad Stipe Ramljaka, »Demografske prilike u drniškom kraju prema austrijskim popisima pučanstva (1857.-1910.)« (285-321), nastao je kao diplomski rad autora pod mentorstvom Ante Bralića, koji supotpisuje članak. Rad se temelji na službenim tiskanim statističkim izvorima, tj. austrijskim popisima stanovništva koji su obavljani u šest navrata. Popisi prikazuju vjersku, jezičnu, spolnu i dobnu strukturu stanovništva općine Drniš unutar Kotara Knin. Skreće se pozornost na započete procese modernizacije, prvenstveno uvjetovane izgradnjom željezničke mreže zbog eksploatacije ugljena u Siveriću. Ti modernizacijski procesi nisu pozitivno djelovali na seljačko stanovništvo. Ono je opterećeno nametima, nezaštićeno i izloženo pritisku trgovačkog i posjedničkog kapitala. Uz opću zaostalost, bolesti i druge nepogode, stanovništvo je od početka 20. stoljeća prisiljeno emigrirati u Slavoniju, Srijem i prekomorske zemlje. Austrijski popisi stanovništva, uz određene manjkavosti zbog političkih prilika i dalmatinskih specifičnosti unutar Monarhije, ipak su prvi moderni vjerodostojni podaci, pogotovo što sličnih statističkih izvora za navedeno razdoblje i nema.

S Fakulteta u Mariboru dolazi rad Andreja Rahtena pod naslovom »Šusteršičevi pravašigeza trijalističkog savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša« (323-345). Dosadašnja historiografska nastojanja koncentrirala su se na odnos vođe katoličkih narodnjaka Ivana Šusteršiča s prijestolonasljednikom Franjom Ferdinandom oko trijalističkog uređenja Monarhije. Manje se istraživala geneza političkog savezništva katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša okupljenih oko Ive Prodana, te sam značaj takvog političkog okupljanja. Prema Prodanu, hrvatsko državno pravo, utemeljeno na pragmatičkoj sankciji iz 1712. godine, čini i temelj narodnog jedinstva sa Slovencima. Autor u žarište istraživačkog

interesa postavlja političko djelovanje slovenskih i hrvatskih zastupnika u Carevinskom vijeću i borbe između slovenskih političkih opcija, klerikalaca i liberala. Glavni oponent Šusteršičeve politike okupljanja pravaša u Dalmaciji je Biankini, po kojemu je Šusteršič »najcrnji predstavnik bečke reakcije» koji želi klerikalizirati dalmatinske pravaše. Autor upozorava da su veze slovenskih političara s dalmatinskim pravašima bile čvršće nego one s pravašima iz Banske Hrvatske, jer je Dalmacija kao dio a austrijskog dijela Monarhije slala svoje zastupnike u Beč, gdje su se oni sretali sa slovenskim političarima. Nakon velike izborne pobjede Sveslovenske pučke stranke nad slovenskim liberalima 1911, osniva se Hrvatsko-slovenska zajednica u bečkom parlamentu. Trijalistička je ideja snažno političko uporište doživjela 1912. u Ljubljani s Prvim hrvatsko-slovenskim saborom. Daljnji razvoj ideje južnoslavenskog okupljanja u Monarhiji grubo je prekinut Balkanskim ratovima i ponovnim raspadom pravaša.

Rad Milivoja Blaževića, »Povijest trgovačke, obrtničke i banksarske djelatnosti u Šibeniku od 1921. do 1941. godine« (347-380), donosi uvid u gospodarski razvoj Šibenika u navedenom razdoblju, koji je rezultirao transformacijom grada od pretežito težačke sredine u urbano industrijsko središte s jakim građanskim i trgovačkim slojem. Šibenik je zbog prirode položaja i zaštićene luke još od mletačkog doba bio značajno prometno i trgovačko središte Dalmacije. Od sredine 19. stoljeća postaje najvažnija izvozna luka istočne obale Jadrana, iza Trsta i Rijeke. Industrijsko nasljeđe povezano s ranom elektrifikacijom obilježavalo je grad i u međuratnom razdoblju. Nakon odlaska talijanskih okupacijskih snaga 1921. godine javlja se potreba za obnovom trgovačke i proizvodne djelatnosti. U tu je svrhu osnovano gradsko Udruženje trgovaca i obrtnika. Ono je odigralo važnu ulogu u nabavi i raspodjeli hrane pasivnim krajevima sjeverne Dalmacije. Pripajanje Zadra Italiji dovelo je do gubitka veze s tamošnjom Trgovačkom komorom. Talijanski brodari i trgovci s prebivalištem u Kraljevini SHS predstavljali su neloyalnu konkurenciju domaćim poduzetnicima, a bili su pod zaštitom Konzulata Kraljevine Italije. Kako je splitska Trgovačka komora formirana još u doba kada je Šibenik bio pod talijanskom vojnomo

okupacijom, do očekivanog prijenosa ovlasti Trgovačke komore u Zadru na komoru za sjevernu Dalmaciju u Šibeniku nije došlo. Borba za uspostavu Trgovačke komore, kako autor više puta ističe, ostat će glavni zadatak gradskih trgovaca. Osim toga, Šibenik je bio podređen splitskoj carinskoj službi i nije imao osiguranu redovitu parobrodarsku liniju. Nedostatak školovane radne snage u obrtništvu i industriji također je usporavao gospodarski rast. Općinska je vlast tijekom navedenog razdoblja uložila velike napore u razvoj trgovine, naročito izvoza, budući da je bio pojačan interes za šibenske proizvode. Zbog loših kopnenih putova promet se većim dijelom odvijao morem. Udarac pomorskoj privredi i trgovini Šibenika bilo je izjednačavanje šibenske i splitske luke sa Sušakom (1926) kojim je Šibenik izgubio dio prometa. O gospodarskom usponu može se govoriti u razdoblju od 1923. do 1929. te od 1935. do 1941. godine. Osnovu šibenskog izvoza činila su rudna bogatstva u zaleđu i poljoprivredni proizvodi, poglavito vino. Nepostojanje jedinstvenog razvojnog programa i nebriga državnih vlasti ograničavali su gospodarski razvoj. Osim trgovačkih, obrtničkih i industrijskih poduzeća, autor je posvetio pažnju i djelovanju novčarskih institucija u gradu. U navedenom razdoblju u Šibeniku djeluju uglavnom

podružnice pojedinih banaka, primjerice Ljubljanske kreditne banke, Jadranske banke d.d. iz Trsta, Narodne banke d.d. iz Zagreba, Srpske banke d.d. iz Zagreba i druge. Domaćim se kapitalom 1922. osniva šibenska Okružna banka d.d. koju su utemeljili poduzetnici iz obitelji Šare. Iz te obitelji dolazi Stipe Šare, najpoznatiji šibenski veletrgovac, obrtnik i bankar u navedenom razdoblju.

Posljednji rad u ovom Zborniku je rad Šime Dunatova pod naslovom »Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine« (381-397). Autor nastoji analizirati početak političkog pluralizma, odnosno višestranačja u SR Hrvatskoj nakon propasti komunističkog bloka u istočnoj Europi. Komparativnom metodom autor prikazuje programske spise triju najznačajnijih političkih stranaka. Na samom početku društveno-političkih promjena to su: Hrvatska demokratska zajednica, Hrvatski socijalno-liberalni savez i reformirani Savez komunističke Hrvatske - Stranka demokratskih promjena. Analizirajući programe ovih stranaka i onodobni tisak, autor pronalazi ključne razlike među pojedinim političkim koncepcijama koje će s vremenom povesti hrvatski narod u društvenu demokratizaciju kroz pojavu različitog političkog mišljenja.

Miron Palaveršić